

VAHRAM TER-MATEVOSYAN
Komünizm Gözünden Kemalizm

*Kemalism and the Soviet Union.
Problems of Modernization, Ideology and Interpretation*

© 2019 Vahram ter-Matevosyan

Bu kitabın yayın hakları Springer Nature Switzerland AG'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 3276 • Politika Dizisi 232

ISBN-13: 978-975-05-3449-2

© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

1. Baskı 2023, İstanbul

EDITÖR Merve Öztürk

YAYINA HAZIRLAYAN Mehmet Atala

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Evrem Türköz

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

VAHRAM TER-MATEVOSYAN

Komünizm Gözünden Kemalizm

Türkiye'nin Dönüşümüne
Sovyet Yaklaşımları

*Kemalism and the Soviet Union
Problems of Modernization, Ideology and Interpretation*

ÇEVİREN Gözde Yılmaz

VAHRAM TER-MATEVOSYAN Ermenistan Amerikan Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim görevlisidir. Yüksek lisans derecesini İsveç'teki Lund Üniversitesi'nden, doktora derecesini ise Norveç'teki Bergen Üniversitesi'nden almıştır. Duke Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmış, Berkeley California Üniversitesi'nden Fulbright bursu kazanmış, Seattle, Washington Üniversitesi'nde misafir doktora "fellow"u olmaya hak kazanmıştır. Ermenistan Ulusal Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün Türkiye Araştırmaları Bölümü'nün başkanlığını ve Strateji Araştırmaları Ulusal Enstitüsü'nün müdür yardımcılığı görevini yürütmüştür. İzlanda, Avusturya, Norveç, Rusya, Gürcistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde ders vermiştir. Güney Kafkasya çatışmalarının yanı sıra, modern Türkiye tarihi ve dış ilişkileri ve güvenlik politikaları üzerine uzmanlaşmıştır. Yayımlanan monografileri: *Turkey, Kemalism, and the Soviet Union: Problems of Modernization, Ideology and Interpretation*, Cham, Palgrave Macmillan, 2019; "History of Turkish Republic", Yerevan, Yerevan University Press, 2018; *Islam in Turkey's Social-Political Life: The National Outlook Movement*, Yerevan, Limush Press, 2008'dir. Makalelerin yayımlandığı yerler: *Digest of Middle East Studies*, *Third World Quarterly*, *Nations and Nationalism*, *Europe-Asia Studies*, *Turkish Studies*, *Middle Eastern Studies*, *Insight Turkey*, *Eurasian Geography and Economics*, *Caucasus Survey*, *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*.

İÇİNDEKİLER

<i>KISALTMALAR</i>	7
Önsöz ve Teşekkür	9
Giriş	13
1 Kemalizin Tarihyazımı: Sorunlar ve Yaklaşımlar	21
Tanımsal sorunlar.....	21
Tarihyazımının sınıflandırılması.....	26
Temel ilkeler üzerine çözümler.....	46
Kemalizmin ulusaşırı tarihi: Kayıp halka.....	50
2 Kemalizin Siyasal Biçimlenme ve Dönüşüm Süreci	67
1920'lerde iktidarın konsolidasyonu.....	68
CHF'nin 1931 Kongresi ve Birinci Parti Programı.....	77
1935 Kurultayı.....	82
3 Kemalist Hegemonyanın Yaygınlaştırılması	89
Entelektüel bağlam.....	90
Kemalizmin 1930'lu yıllardaki görünümü.....	92
İdeolojinin yaygınlaştırılması.....	102

4	Kemalizme Dair Sovyet Yorumları	113
	Kemalizme dair Sovyet görüşleri neden önemlidir?.....	114
	Kemalizme erken dönem Sovyet yaklaşımları.....	121
5	Stalin'in Gözünden Kemalizm	129
	Sovyetler'de akademi ve Kemalizm.....	129
	Stalin'in Kemalizm tanımı.....	135
	Komünizm, Kemalizm ve Çin.....	143
6	Jeopolitik ve Sovyet Anlayışının Çetrefilliği	149
	Büyüyen eleştiri dalgası.....	149
	İtidal ve eleştirinin kesişimi.....	156
7	İkinci Dünya Savaşı Sırasında ve Sonrasında Kemalist İrredantizme ve Türkçülüğe Sovyet Tepkileri	165
	Sovyet yorumlarıyla Kemalist irredantizm.....	165
	İkinci Dünya Savaşı sonrası on yılda Kemalizm tartışmaları.....	175
	Normalleşmeye dönüş: Kemalizme dönük ilginin canlanması.....	180
8	Kemalist Tahayyüllerin İstikbali	187
	Kemalizm çözümlerinin kapsamını genişletmek.....	188
	Kemalizmin yaygın yorumlanış biçimleri.....	199
	Sonuç	203
	KAYNAKÇA	209

KISALTMALAR

AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ARF	Ermeni Devrimci Federasyonu - Taşnaksutyun
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
PCFA	Dışışleri Halk Komiserliği
RAAo	(Tüm) Rusya Şarkiyatçı Akademisyenler Derneği
SB	Sovyetler Birliği
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SBKP-MK	Sovyetler Birliği Komünist Partisi-Merkez Komitesi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi

Önsöz ve Teşekkür

Bu kitap on yıllık bir araştırmanın ürünüdür. Araştırmanın başlangıcından bu yana, yeni anlayışlar, sorular ve yaklaşımlar ortaya çıktı. Sürecin ilerleyişinin değişen hızına rağmen, bir gün mevcut araştırma metninin yayımlanacağına dair inancımın asla vazgeçemedim. Bu süreçte araştırmanın bulgularını farklı forumlarda, konferanslarda, çalıştaylarda paylaşma fırsatı buldum; her birinin ardından, bu konunun on yıl önce olduğu gibi günümüzü de ilgilendirdiğine ikna oldum.

Türkiye Araştırmaları'na duyduğum ilgi, Türkiye'nin, "post-modern darbe" olarak bilinen dördüncü askerî müdahalesinin yaşandığı Şubat 1997'de başladı. Türkiye'deki Kemalist seçkinler, laik ilkeleri yeniden öne çıkarmakta kararlıydı. Bu hedefi gerçekleştirmek için Necmettin Erbakan başkanlığındaki koalisyon hükümetini, ülkeyi Kemalist temellerine geri döndürmekle görevlendirdiler. Ardından, 1998 yılında Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Cumhuriyet'in laik ilkelerini ihlal ettiği gerekçesiyle Refah Partisi'ni kapattı. Sonraki birkaç yıl yine olaylıydı; 1999'da İzmit'te

meydana gelen deprem, aynı yıl AB üyeliğine aday ülke statüsünün kazanılması, 2001'deki ekonomik çöküş ve 2002'deki erken seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin zaferi. Bu gelişmeler tartışılırken Kemalizmin bağlamla ilişkisi, çeşitli şekillerde ve tezahürlerde açıkça görülüyordu. Türkiye tarihini ve siyasetini anlamak için Kemalizmin ideolojik temellerini ve dönüşümlerini anlamamanın gerekli olduğu da aşikârdı.

Bu hedef, beni doktora yapmak ve Türkiye'yi içeriden anlamak için uzun bir yolculuğa çıkmaya teşvik ederek, Norveç, Bergen Üniversitesi'ne ulaştırdı. Bergen Üniversitesi, Ortadoğu ve İslâm Araştırmaları Merkezi beni zengin olanaklarıyla içtenlikle karşıladı. Danışmanım olarak, Profesör Knut Vikør hayatımda olduğu için çok minnettarım. Onun sayesinde, tarih üzerine çalışırken gerekli olanın yığın emek verme, hassasiyet ve tutarlılık olduğunu öğrendim. Araştırmamı yürütürken tartışmak, beni cesaretlendirmek ve desteklemek için her zaman hazırды. Doğru yolda olduğumdan emin olarak bana tanıdığı bağımsızlığa özellikle değer veriyorum. Ayrıca, özellikle araştırmamın ilk aşamalarındaki desteği ve tavsiyesiyle, doğru metodolojik yolu seçmemde önemli yeri olan Profesör Anders Bjørkelo'ya da teşekkür etmek istiyorum. Araştırma süreci boyunca, destekleri çok değerli olan birçok yetkin bilim insanı ve entelektüel ile tanıştım. Zafer Toprak'a, merhum Hrant Dink'e, Etyen Mahçupyan'a, Stein Ugelvik Larsen'e, Hakan Sıcakkan'a, Ståle Knudsen'e, Doug Shumavon'a, Arpie Balian'a, Ömer Turan'a ve diğerlerine özellikle teşekkür etmek istiyorum. Ruben Safrastyan, Stephan Astourian ve Ruben Melkonyan ile gerçekleştirdiğim, Osmanlı geçmişi ve Türkiye cumhuriyet tarihi hakkındaki uzun ve derinlemesine tartışmalar, entelektüel sinerji kazanmama yardımcı oldu. Araştırmamın nasıl geliştirileceğine ve Türkiye tarihinin henüz derinlemesine açığa çıkarılmamış boyutlarının nasıl keşfedileceğine

dair koşulsuz destekleri, rehberlikleri ve verdikleri paha biçilmez ipuçları, konuya ilişkin anlayışımı boyutlandırdı. Reşat Kasaba, İsa Blumi ve Anne Katrine Bang, metni büyük bir özenle okuyarak aydınlatıcı yorumlar, öneriler ve eleştiriler sundular. Araştırmanın yayımlanmaya değer olduğuna dair verdikleri güvence, bu araştırmayı bir kitaba dönüştürmemde etkili oldu. Hepsine minnettarım. Ermenistan Ulusal Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü ve Ermenistan Amerikan Üniversitesi'ndeki meslektaşlarıma da yardımları ve akademik motivasyonumu besleyen destekleyici bir çalışma ortamı sağladıkları için teşekkür ederim.

Palgrave Macmillan Telif Hakları Editörü Molly Beck'e, bana metni gözden geçirme sürecimde rehberlik ettiği için minnettarım. Projeyi memnuniyetle karşılayan ve beni metnin belirli bölümlerini geliştirmeye teşvik eden Dizi Editörü Catharina Raudver'e de teşekkür etmek istiyorum. Editör yardımcısı olarak Oliver Dyer'in varlığı için çok şanslıydım; kendisi, projeyi benimseyerek bana çok yardımcı oldu. Alina Gharabegian ve Daniela Blei, çalışma taslağının tamamını okudular ve daha iyi hale getirilmesine yardımcı oldular.

Türkiye'ye yaptığım bitmek bilmeyen seyahatlerimde tanıştığım insanlara da borçluyum. Bu araştırmanın, Bergen'deki Davitian ailesinin cömert misafirperverliği olmadan tamamlanması imkânsız olurdu. Yakın arkadaşlarımla araştırmaya dair sürekli sorgulamaları da yolumu yitirmememe yardımcı oldu.

Eşim Anahit ve ebeveynim Hamazasp ve Şuşan'ın teşvikleri olmasaydı, bu entelektüel yolculuğu asla tamamlayamazdım. Oğullarım Tigran ve Hayk, uzun süren yokluğumu telafi etmek için araştırmamı tamamlamam gerektiğine ikna olmamda yardımcı oldular. Ayrıca, özgün araştırmama gösterdikleri ilgiden dolayı İletişim Yayınları'na teşekkür ederim. İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden Ömer Turan ve Hrant

Dink Vakfı'ndan Delal Dink beni İletişim'in harika çalışanlarıyla tanıştırdılar. Editör Merve Öztürk'e yayın süreci boyunca gösterdiği kesintisiz desteği ve yönlendirmeleri için ayrıca teşekkür ederim.

2019'da Palgrave Macmillan tarafından *Turkey, Kemalism and the Soviet Union: Problems of Modernization, Ideology and Interpretation* başlığıyla yayımlanan kitabın bazı bölümleri Türkiyeli okur açısından yaygın olarak bilinen bilgilerin tekrarı olduğu için yayıncıyla birlikte bu kısımların çıkarılmasına karar verdik. Bu kararımıza istinaden başlık için genel ifadeden vazgeçtik ve başlığı daha spesifik ve içerikle tutarlı bir hale getirdik. Bu sebeple orijinal kitabın içeriğinin yanı sıra başlığı da Türkçe baskıyla farklılıklar gösteriyor.

VAHRAM TER-MATEVOSYAN

Giriş

2023 yılında Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun yüzüncü yılını kutlayacak. Selefî Osmanlı İmparatorluğu gibi, Cumhuriyet Türkiye'si de sadece kendi yurttaşları ve bölgenin geri kalanı için değil, dünyanın büyük bir kısmı için de kafa karıştırıcı bir ülke oldu ve olmaya devam ediyor. Günümüz Türkiye'sindeki gelişmelerin takipçileri, Erdoğan'ın "Yeni Türkiye'si" ile çeşitli "Türkiye tasarımları birbirine üstünlük kurmaya çalışırken, ülke tarihinin zor bir dönemden geçtiğini fark ediyorlar. Kimilerine bu durumu anlamlandırmak adına mevcut bağlama bakmak cazip gelirken, kimileri mevcut sorunların temel nedenlerini bulmak için tarihe dönüyorlar.

Türkiye Devleti'nin ve toplumunun şu anda karşı karşıya olduğu zorlukları anlamak, ülkenin ideolojik temelleriyle olan ilişkisini incelemeyi gerektirir. Cumhuriyet Türkiye'si'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün (1881-1938) adını taşıyan yönetim felsefesi Kemalizmin temel fikirleri, ilkeleri ve ölçütleri, Kemalizm var olduğundan beri, siyasette, hukukta, eğitimde ve kamusal alanda defalarca hasıl olmuş-

tur. Nihayet Kemalizm, Türkiye toplumunun düşüncesinde, değerler sisteminde ve kolektif bilincinde egemen konuma geldi. Tekrarlayan aksiliklere rağmen Kemalizm, siyasi ve sosyal süreçlerin ayrılmaz bir parçası olarak kalarak, Türkiye'nin geleceğindeki yeri ve rolü hakkında kamuoyunda bazı tartışmalar yarattı. Kemalizmin kahramanlarını, savunucularını ve eleştirmenlerini çevreleyen polemikler göz önüne alındığında, Kemalizm hakkındaki her şeyin, bir bakıma hassaslaştığı görülür. Bu tartışmaların karmaşıklığını belirtmek için sadece birkaç örnek vermek yeterlidir. Bazı siyasetçi ve yazarlar, İslâmcılık ve Kemalizm sentezini, bu iki çelişkili öğreti arasındaki uzlaşma olasılığına işaret ederek, yüksek sesle savunuyorlar. Diğer bilim insanları, Kemalizmin krizi hakkındaki geleneksel değerlendirmelerinin ötesine geçerek, Kemalizmin nihai ölümünü ilan ediyorlar. Yine de kimileri, Kemalizmin ölümsüz olduğunu iddia ediyorlar. Son gelişmeler mevcut tartışmalara sadece daha da belirsizlik kattı. 1980'lerden beri, Kürt milliyetçiliği, siyasal İslâm ve yükselen muhafazakârlık, Kemalizmi ve takipçilerinin iktidardaki gücünü gözle görülür şekilde zayıflattı.

2002 genel seçimlerinin sonuçları, Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmişi ile geleceği arasındaki bir dönüm noktası olarak yorumlanageldi. *Hürriyet* gazetesinin eski yazı işleri müdürü ve deneyimli bir gazeteci olan Muammer Kaylan'ın şu sözleri, Kemalistler için bu seçim sonuçlarının önemini kavranmasına yardımcı oluyor: "3 Kasım 2002'de... Kemalizm ve benim çocukluk yıllarımda seküler reformları, Türkiye'nin 172.143 adet seçim sandığında aşağılayıcı bir yenilgiye uğradı."¹ Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) seçim zaferi ve bunun sonu-

---

1 Muammer Kaylan, *The Kemalists: Islamic Revival and the Fate of Secular Turkey*, Prometheus Books, New York, 2005, s. 412 [*Kemalistler*, çev. Zülal Kalkandelen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006].

cunda ortaya çıkan siyasi, toplumsal ve kültürel reformlar, Kemalist mirası büyük ölçüde gözden geçirmiş, Kemalizme ilginin canlanmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler, Kemalizmin yapısını ve çerçevesini anlamanın kolay bir iş olmadığını bir kez daha gösterir. Cumhuriyet döneminde Türkiye Devleti ve toplumu üzerindeki Kemalizm hâkimiyeti hem sıkışmış hem de zayıflamıştır. Her halükârda, modern Türkiye'deki birçok sorunu Kemalizmin yorumlarına ve uygulamalarına atfetmek makuldür. Bu çalışma ise, bahsi geçen arka plana karşı başka bir perspektifi gün yüzüne çıkarmayı amaçlamanın yanı sıra Türkiye ve Türkiye'nin ideolojik inşası hakkındaki mevcut bilgilerin kapsamını ve derinliğini genişletmeyi amaçlıyor. Bu çalışmanın temel amacı, Kemalizm üzerine yapılan değerlendirmelerde var olan sorunları ve yaklaşımları saptamaktır.

Araştırma, Kemalizm çalışmalarındaki mevcut sorun ve boşlukları inceleyerek bu hedefe ulaşmaya çalışıyor. Bu kitap, Kemalizmin "Batılı olmayan" yorumlarını bir araya getirmeyi önemseyerek, Kemalist dönüşümlerin ve özellikle Kemalist ideolojinin 1920'li ve 1970'li yıllar arasında Sovyet bilim insanları tarafından nasıl görüldüğünü ve yorumlandığını inceliyor. Sovyetler Birliği'nde Kemalizmin nasıl algılandığı mevzu, bilimsel bir incelemenin konusu olmamıştır. Bunun yerine araştırmacıların büyük bir kısmı, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin karmaşıklığına, modernleşme modellerine ve Soğuk Savaş sırasındaki jeopolitik rekabete odaklandı. Başlangıçta Batı ile mücadelede müttefik olarak görülen Kemalizm ve Kemalistler, daha sonra komünist rejim tarafından olumsuz muamele gördü. 1960'lar da ve 1970'lerde Sovyet pozisyonu normalleşmeye döndü. Bu değişimlere Sovyet liderlerinin, diplomatlarının, Komünist Parti görevlilerinin ve bilim insanlarının gözünden bakmak, değişen tutumların altında yatan dinamikleri anlama-